

#7

Katsomukset ja kulttuuriset työkalut modernin elämän palapelissä

Terhi Utriainen

Abstract

Religion and other views of life are often studied by applying the notions of identity and worldview. My article offers to supplement these perspectives by that of cultural tools. Pluralistic societies afford multiple cultural tools with which individuals and groups can try to adjust their position and enhance their possibilities of action in the midst of the often precarious and rapidly changing situations of modern life. Both scientific and religious, or “spiritual”, tools are available, and they may be flexibly applied and, also, combined in different ways. I reflect on the question of cultural tools drawing from the recent research conducted by my colleagues as well as by myself on the following three subject areas: Esoteric beliefs and practices in the shadow of mainstream religion, transforming rituals of death, and the interest in learning from new kinds of religion and spirituality.

1. Johdanto

Oman aikamme katsomuksellista maisemaa ja sen muutoksia tutkivan etnografian tutkimuskäytäntöihin kuuluu havainnoida ihmisiä heidän elämänsä keskellä ja keskustella heille tärkeistä asioista ja huolenaiheista. Koska elämä nyky-yhteiskunnassa on yhtäältä tieteelle perustuvaa ja toisaalta katsomuksellisesti kirjavaa ja moniarvoista, on tärkeä kysyä esimerkiksi seuraavanlaisia kysymyksiä: Millaisilla käsitteellisillä ja toiminnallisilla välineillä ihmiset jäsentävät todellisuutta ja mistä he nämä välineet saavat ja keiden kanssa ne jaetaan? Milloin ja miten erilaisia tieteellisen maailmankuvan ulkopuolisia näkemyksiä ja välineitä otetaan käyttöön missäkin elämäntilanteessa?

2010-luvun alkupuolella haastattelin Leaksi kutsumaani akateemisesti koulutettua nuorta naista, jonka moninaisiin kiinnostuksenkohteisiin kuuluivat erilaiset ”henkiset” asiat. Seuraava haastattelutilanetta tiivistävä katkelma – ja muita vastaavia samaan tutkimukseen kuuluvia kuvauksia – löytyy etnografisen tutkimuspäiväkirjani julkaistusta versiosta *Enkeleitä työpöydällä: Arjen ja lumon etnografiaa*. Tarkalla lukemisella katkelmasta löytyvät miltei kaikki yllä mainitsemani teemat ja kysymykset:

Haastattelin Leaa metsässä järven rannalla. Talvisen maiseman keskeltä löytyi talo ja sieltä Lea lastensa kanssa. Haastattelu oli intensiivinen ja rauhallinen, joimme kahvia ja söimme piirakoita. Lea kertoi elämästään erityisesti kymmenen viimeisen vuoden ajalta ja korosti parantumista ”palapelinä”, jossa on monta erilaista palaa. Henkinen etsintä oli alkanut kolmenkymmenen kriisistä, avioerosta ja vakavasta

burnoutista sekä kulkenut reikihoidon kautta enkeleihin. Lea ajatteli, että se saattaa kenties joskus vielä kiertyä kristinuskoonkin; esimerkiksi ortodoksisuus kiinnostaa häntä kovasti, kun sen perinteessä on paljon enkeleitäkin. Lean kotitusta ja perhe ei ollut millään tavoin uskonnollinen.

Lea on koulutukseltaan luonnontieteilijä ja haluaa sovittaa tieteellisen ajattelutavan henkiseen kieleen ja maailmankuvaan. Omaksi erityiskutsumukseksi hän kokee Äiti Maan hoitamisen. Lea rinnastaa hauskaasti yliopiston päättötodistuksen ja reikikursilta saamansa diplomin toisiinsa: reikidiplomi on hänelle vähintään yhtä arvokas, ellei arvokkaampikin. Hän ajattelee, että esimerkiksi reikihoito ja enkelimeditaatio saattavat jopa vaikuttaa tiettyihin aivoalueisiin rauhoittavasti. Lea kertoo lukevansa paljon ja monenlaista kirjallisuutta: monipuolinen kiinnostus ja eri suuntiin avoimena oleminen antavat hänelle mahdollisuuden tehdä itse omat valintansa. Lea on myös oppinut ymmärtämään, että itsessä saattaa kantaa myös sellaisia haavoja tai taakkoja, jotka juontuvat edellisistä elämästä, ja joiden selvittäminen on mahdollista esimerkiksi regressioterapiassa, jonka kautta päästään käsiksi aiempiin elämiin. Se saattaa Lean mukaan kuitenkin olla rankka kokemus ja nostaa esiin asioita, joiden käsittelyyn kaikilla ei ole voimia tai osaamista.

(Utriainen, 2017: 79–80.)

Lean tarinan kaltaisia kertomuksia löytyy paljon eri medioista, mikä kertoo siitä, että kyse on varteenotettavasta inhimillisestä, kulttuurisesta ja sosiaalisesta ilmiöstä (ks. esim. Ketola, 2020). Se, että helposti tarjoutuva tulkinta ilmiöstä on kategorisoida se saman tien ”hömpäksi” tai ”huuhaaksi”, ei vähennä sen merkitystä

vaan pikemmin päinvastoin. On ensinnäkin periaatteessa mahdollista, että tarkemmin tutkittuna oudoksuttu tai väheksytty ilmiö osoittautuu oletettua monisyisemmäksi. Joskus sellaiset ilmiöt artikuloivat tärkeitä huolenaiheita, joilla saattaa olla laajojakin yhteisöllisiä ja yksilöllisiä ulottuvuuksia ja implikaatioita. Toiseksi kriittiset luokitukset muodostavat itsessään kiinnostavan tutkimuksen kohteen, sillä ne kertovat suhtautumisesta toisiin ihmisiin ja toiseuteen. Tätä kautta ne myös näyttävät käänteisen kuvan luokitusten tekijästä (Hjelm 2021, 69). Kriittiset luokitukset saattavat omalta osaltaan myös muokata ja jopa vahvistaa kohteena olevaa ilmiötä, mistä syystä niitä on tärkeää tarkastella yhdenlaisena kulttuuriseen ilmiöön mahdollisesti kontribuoivana osatekijänä.

Kompleksisten inhimillisten ja kulttuuristen ilmiöiden tutkimuksen on tärkeä pysytellä herkkänä niihin kohdistuville luokituksille ja arvottamisille sekä samalla pyrkiä välttämään itse tutkijana tekemästä sellaisia, jotta ei sulkisi näköaloja pikaisten johtopäätösten ja nopeiden tulosten toivossa. Tutkimuksen tulee lähteä uteliaisuudesta ja halusta löytää uutta, mahdollisesti yllättävääkin, sekä pyrkiä asettamaan uudet havainnot relevantteihin yhteiskunnallisiin ja teoreettisiin konteksteihin ja keskusteluyhteyksiin. Joskus tarkkojen havaintojen pohjalta on mahdollista tuottaa uudenlaista käsitteellistä tai teoreettista ymmärrystä.

Käsittelen seuraavassa ensin kysymystä 'kulttuurisista työkaluista', jotka ovat ihmisille yhtä tärkeitä maailman rakentamisen, ylläpitämisen ja muuttamisen välineitä kuin konkreettiset työkalutkin. Ihminen käyttää sahaa ja saksia, mutta

yhtä lailla kuvia ja tarinoita. Sen jälkeen pohdin lyhyesti modernin sosiaalisen maailman episteemistä ja emotionaalista kompleksisuutta ihmistieteen tärkeänä tutkimuskohteena. Esittelen kolme esimerkkiä tutkimuksista, jotka eri tavoin kytkeytyvät omiin kiinnostuksenkohteisiin ja hankkeisiin ja jotka avaavat ymmärrystä modernin elämän kompleksisuudesta ja siinä käytettävistä kulttuurisista työkaluista. Esimerkkien jälkeen nostan esille kysymyksiä katsomuksellisen kentän ja kategorioiden muutoksen tutkimisesta. Lopuksi kokoan näkemystäni siitä, miksi tällainen tutkimus on paljon tärkeämpää kuin moni sitä vain vähän tunteva tulee usein ajatelleeksi.

2. Kulttuuriset työkalut

Ihmisen elämään ja toimintaan vaikuttavat sekä biologis-materiaaliset rakenteet ja olosuhteet että jäsenyykset maailmasta ja yhteiskunnasta, historiasta ja tulevaisuudesta, itsestä ja toisista. Jälkimmäisiä kutsutaan usein kokoavasti kulttuuriksi. Kulttuurin voi käytännössä monesti käsittää työkalujen (kuten kuvat ja tarinat) karttuvaksi ja muuntuvaiksi kokoelmaksi, joita ihminen käyttää arjessaan ainakin yhtä taajaan ja monipuolisesti kuin konkreettisempia työkalujakin (kuten sahoja ja saksia), ja jotka sekä mahdollistavat että rajoittavat ihmisen toimintaa (Swindler 1986). Kulttuuriin työkaluihin kuuluu tarinoiden ja kuvien ohella esimerkiksi sellaisia välineitä kuten käsitteet, mielikuvat, puhe- ja käytöstavat, roolit, tyyli, tulkinnat, diskurssit, selitysmallit, suunnitelmat ja rituaalit – usein

rikkaine materiaalisine ulottuvuuksineen.

Kulttuurisilla työkaluilla ihmiset muokkaavat todellisuutta ja tuottavat siitä erilaisia versioita. Esimerkiksi tulkinnat, joita ihmiset yksin ja yhdessä tuottavat hyvästä elämästä, saattavat käytännössä olla yhtä tärkeitä terveyden ylläpitämisessä tai poliittisessa aseoitumisessa kuin biologiset tosiseikat, lääketieteelliset hoidot tai tutkimustieto yhteiskunnasta. Tämä on käynyt ilmi esimerkiksi tutkittaessa niin kutsuttua plasebo ja nosebo -ilmiöitä, joiden mukaan potilaan toipumiseen ja vointiin voi vahvasti vaikuttaa hoitoon kohdistuva luottamus tai epäluottamus. Luottamus on myös politiikan kovaa ydintä, joka saadaan pitkälti aikaan kulttuurisilla välineillä kuten mielikuvilla, kuuntelulla ja keskustelulla tai muilla kommunikaation ja toiminnan järjestyillä. Ja jos yksi taho ei kuuntele ja kommunikoi, tai tarjoa puhuttelevia mielikuvia ja niihin nivoutuvia identiteettijä, jokin toinen taho voi niin tehdä.

Ihminen elää pitkälti kulttuuristen työkalujensa käytön tuloksena syntyneessä ja sen myötä jatkuvasti muokkautuvassa todellisuudessa. Taide, politiikka ja uskonto ovat esimerkkejä osin keskenään päällekkäisistä historiallisesti muodostuneista kulttuurisista järjestelmistä, jotka ovat institutionalisoinneet sekä ajan saatossa legitimoineet tietynlaisia työkaluja ja syrjäyttäneet toisia. Taiteen työkalupakkiin kuuluvat esimerkiksi eri taiteenlajeihin viittaavat käsitteet ja moninaiset työskentelymetodit, politiikan pakkiin erilaiset tavat kokoontua yhteisöksi ja käyttää valtaa ja uskonnon välineisiin mytologiat, uskomukset ja rituaalit. Tällä hetkellä elämme ennen muuta kaikkia yhteiskunnan osa-alueita ja kulttuurijärjestelmiä läpäisevien digitaalisten välineiden myötä

monilla ja eri ihmisille varsin eri tavoilla uudenaikaisiksi rakentuviin todellisuuden versioissa.

Saatamme hahmottaa erityisen huonosti juuri ne työkalut, joihin olemme tottuneet eli joita eniten käytämme tai joiden käytölle oman elämämme keskeiset rakenteet perustuvat. Pidämme niitä itsestään selvinä tai hyvin perusteltuina samalla kun ainakin aluksi tavallisesti vierastamme uudenlaisia työkaluja. Joistakin välineistä (ja niiden rakentamista perinteistä ja maailmoista) muodostuu korvaamattoman tuntuisia, kun taas toiset joutuvat menemään heti kun tilalle saadaan uusia. Joskin uusia ja vieraita kulttuurisia työkaluja helposti vierastetaan, niitä saatetaan kuitenkin myös erityisellä tavalla arvostaa – etenkin jos kyseessä on ihailemamme tai kadehtimamme kulttuurin välineet. ”Uudet” välineet voivat jossain tapauksessa olla myös vanhoja, jotka pyyhitään pölystä ja otetaan käyttöön uudessa tilanteessa.

Joskus työkaluja aletaan laajemmin kyseenalaistaa. Ilmastonmuutos, luontokato ja pandemia ovat nostaneet esille kysymyksiä länsimaisen modernisaation tiedonhalun ja ympäristöä muokkaavan teknologisen kehityksen tuottamista ongelmista ja umpikujista. Niin tieteessä kuin ihmisten arjessa on alettu kysellä, ovatko kaikki tutut materiaaliset ja kulttuuriset työkalumme (olleet) hyvästä ja tuottaneet mahdollisimman hyviä todellisuuden versioita. On herännyt uutta uteliaisuutta toisenlaisia tiedonmuodostuksia, ympäristösuhteita ja kulttuurisia välineitä kohtaan. Esimerkiksi voi ottaa tutkimukset alkuperäiskansojen luonto- ja ympäristösuhteesta, joita saatetaan nostaa kriittiseksi peiliksi modernille länsimäiselle tiedonmuodostukselle ja mahdoli-

seksi paremman tai täydentävän tiedon välinevarastoksi (esim. Casi, Guttorn & Virtanen, 2021).

Kulttuurien tutkimuksen kentällä on myös sellaisia laajoja kriittisiä lähestymistapoja kuten ontologinen käänne, joiden piirissä voidaan kysyä, onko erilaisissa tiedoissa kyse vain erilaisten kulttuuristen työkalujen tuottamista näkemyksistä ja todellisuuden versioista (kulttuureista ja maailmankuvista) vai kenties jopa erilaisista todellisuuksista. (Esim. Laack, 2020.) Minulla ei ole lopullista kantaa tähän ontologiseen kysymykseen – uskontotieteessä on perinteisesti harjoitettu ns. tieteellistä agnostismia ja pidättäytytty ottamasta kantaa tutkimuskohteen käsityksiin todellisuuden luonteesta. Pidän kulttuuristen välineiden tietoa, tunnetta ja kuulumista rakentavaa voimaa kuitenkin erittäin vahvana eletyn todellisuuden ja toimijuuden mahdollistajana ja jäsentäjänä ja myös modernissa maailmassa.

"Niin tieteessä kuin ihmisten arjessa on alettu kysellä, ovatko kaikki tutut materiaaliset ja kulttuuriset työkalumme (olleet) hyvästä."

3. Episteemisesti ja emotionaalisesti kompleksi moderni maailma

Vaikka modernia maailmaa luonnehtii maallistuneen tieteellisen tiedon ja sen välineiden legitimoiminen ja standardisointi (Meyer & Jepperson, 2000) sekä vastaavasti uskonnollisen tiedon uskottavuuden suhteellinen heikentyminen ja marginalisoituminen (Berger, 1967; Ketola 2020: 77), ei asia ole yksiselitteinen. Etenkin antropologit, muut sosiaalitieteilijät ja kulttuurintutkijat kuten uskontotieteilijät ovat erikoistuneet modernin maailman kerroksista löytyviin erilaisiin tietämisen, kokemisen ja toimijuuden versioiden tutkimiseen (ks. esim. Meyer & Pels, 2003; Bracke 2008; Sarfati, 2018; Utriainen 2020; Robertson, 2021). Näiden tieteenalojen näkökulmasta moderni elämä on suhteellisen yleisiksi muovautuneiden standardiensa katveessa ja etenkin eletyn elämän ruohonjuuritasollaan usein sotkuista, paradoksaalista ja käytännönläheistä, ja ihmisillä ja ihmisryhmillä on käytössään monenlaisia työkaluja erilaisten tilannekohtaisesti tarpeelliseksi koettujen yksityisempien tai yhteisempien todellisuusversioiden työstämiseksi – ja joskus myös toisten versioiden kiistämiseksi.

Eri työkaluilla saadaan aikaan erilaisia asioita ja jotkut selvästi soveltuvat tiettyihin tehtäviin tai tilanteisiin toisia paremmin. Tämäkään ei kuitenkaan ole aivan näin yksinkertaista, sillä tarvittava väline ja sillä suoritettava tehtävä saatetaan ymmärtää eri tavoin eri lähtökohdista ja tavoitteista käsin ja eri tilanteissa. Esimerkiksi oman tulevaisuuden suunnitteluun suhtaudutaan erilaisena tehtävänä erilai-

sista lähtökohdista ja tilanteista käsin. Kun yksi ryhtyy pitkäjänteiseksi säästäjäksi tai sijoittajaksi, toinen ostaa arpalipun kertavoiton toivossa. Joskus tilanne saattaa olla sellainen, että kaikki keinot saattavat tuntua tarpeellisilta. Jaksamista voi hakea juoksulenkillä, joogasalilta tai rukoushetkestä – joskus vuorotellen kaikista. Lea puhuu elämässä jaksamisesta (hyvinvoinnista, paranemisesta) monen palasen muodostamana ”palapelinä”.

Kulttuuriset välineet ja niiden työstämät todellisuusversiot eivät kuitenkaan ole yksinkertaisesti vain keskenään erilaisia vaan monesti myös eriarvoisia tai eri tavoin tarjolla eri yksilöille ja ryhmille, kuten eri sukupuolille tai eri yhteiskuntaluokkiin kuuluville. Ihmiset eivät läheskään aina voi yksinkertaisesti vain valita uusimpia tai parhaita välineitä (jos jotkut sellaisia yksiselitteisesti olisivatkaan) vaan heidän ja heidän edeltäjiensä tai vertaistensa käyttämät työkalut ja -menetelmät ainakin jossain määrin ohjaavat seuraavia valintoja ja valintojen kautta syntyviä maailmoja, joissa eletään ja toimitaan. (Swindler, 1986.) Tätä tarkoittaa se, että kulttuuri on historiallisesti kerrostunutta ja sosiaalisesti eriytynyttä.

Koska työkalut ovat eri tavoin arvottuvia, ja koska ihmiset monesti suhteellisen hyvin tietävät millaisia välineitä moderni maailma yleisemmin arvostaa tai ei arvosta, kaikkia omassa käytössä olevia välineitä ei välttämättä käytetä julkisesti tai niistä ei edes puhuta avoimesti. Lea kertoi haastattelussa (joskaan ei alussa olevassa katkelmassa) välttelevänsä esimerkiksi työpaikallaan henkistä kiinnostuksistaan keskustelusta. Modernin elämän voikin kuvannollisesti sanoa olevan allerginen monille ei-tieteellisille episteemisille näkemyksille

tai sietävän niitä vain pieninä annoksina (esim. Latour, 2006). Tämä voi äärimmilleen johtaa hankalaksi koettujen näkemysten ja niiden kannattajien stigmatisoitumiseen (Walter & Waterhouse, 2001; Hulkkonen, 2017; Sarfati, 2018; Hiiemäe & Utriainen, 2021; Utriainen & Mahlamäki, tulossa).

Katsomukset – uskonnolliset, sekulaarit, poliittiset, henkiset – tarjoavat monesti erityisen tärkeiksi koettuja työkaluja identiteettien (kuulumisen tunne) ja episteemisten positioiden (tietoon aseoituminen ja kiinnittyminen) rakentamiselle (esim. Uibu 2017). Katsomukselliset identiteetit ovat joskus toisensa jyrkästi poissulkevia, kuten usein uskonnolliseen ja ateistiseen maailmankuvaan sitoutuminen

"Ihmiset eivät suinkaan aina yksinkertaisesti identifoidu vain yhteen katsomukseen tai kulttuuriin"

(esim. Taira, 2016). Suomalaisista noin 40 prosenttia ajattelee, että tieteellisen ja uskonnollisen maailmankuvan välillä on ristiriita (Summary of the Finnish science barometer 2019, 18). Useammin kuin ehkä ajattelempa, erilaisiin katsomuksiin ja niiden episteemis-emotionaaliseen antiin tukeutuminen kuitenkin käytännössä ainakin jossain määrin vaihtelee tilanteesta riippuen – Lea tukeutuu vuoroin luonnon-

tieteilijän välineisiinsä ja vuoroin henkisen tien kulkijan työkaluihin, kuten erilaisiin vaihtoehtoihin ja täydentäviin terapioihin. Myös uusi tilastollinen tutkimus kertoo, että eri identiteettien ja episteemisten positoiden välillä on verrattain paljon päällekkäisyyttä (ks. Ketola, 2020). Onkin tärkeä huomioida, että ihmiset eivät suinkaan aina yksinkertaisesti identifioitu vain yhteen katsomukseen tai kulttuuriin ja käytä näiden välineitä vaan käytännössä monesti liikkuvat useiden välillä ja samalla joskus luovat uutta kulttuuria ikään kuin rakentaisivat palapeliä, jossa eri palojen muodostama kuva hahmottuu vaihtelevista suunnista. (Ingman, Utriainen, Hovi & Broo, 2016; Tiyyainen-Qadir, Qadir, Vuolanto & Hansen, 2021.)

4. Uudenlaisen tiedon etsijät

Yksi esimerkki humanistisesta tutkimuksesta, jossa paneudutaan moderniin maailmaan sisältyviin toisenlaisiin tietämisen käytäntöihin ja tiedon sisältöihin on esoteerisuuden tutkimus. Sitä on tehty esimerkiksi Turun yliopistossa toteutetussa Uuden etsijät -tutkimushankkeessa, jota sain läheltä seurata, ja jossa paneudutaan siihen, millä tavoin monet 1800-1900-lukujen taitteen suomalaiset kiinnostuivat sellaisista uusista kulttuurisista ja henkisistä virtauksista kuten teosofia, antroposofia ja spiritualismi. Esoteerisuuden voi hiukan yksinkertaisten mieltää sellaisten katsomusten joukoksi, jotka oman itseymmärryksensä mukaan usein asemoituvat uskonnon, tieteen ja taiteen välimaastoon, vaikka pitkälti sekulaari nykykäsitys mieltääkin

sen pikemmin uskonnon (ja uskomusten) kuin tieteen (ja vakavasti otettavan tiedon) piiriin kuuluvaksi. Myös Lean tarina on yhdenlainen nykyaikaan sijoittuva esimerkki tällaisesta hybridisestä esoteerisesta kulttuurisesta ja episteemisestä maastosta.

Esoteerisuuden tutkimus auttaa näkemään, miten historiallisessa ja yhteiskunnallisessa muutoksessa etsitään ja työstetään uusia kulttuurisia työkaluja kun käytössä olevien ei koeta riittävän. 1800-luvun lopun maailmassa perinteisen uskonnon sen enempää kuin siihenastisen tieteenkään ei koettu vastaavan esimerkiksi tärkeisiin kysymyksiin näkyvän ja näkymättömän maailman rajoista. Tiede haastoi perinteistä kristinuskoa ja monet uudet tieteenalat etsivät keskeisiä kysymyksenasettelujaan ja koettelivat metodologisia rajojaan – esimerkiksi tästä voi nostaa psykologian, jonka alkuvaiheissa kokeiltiin monenlaisia sittemmin parapsykologiaksi ja pseudotieteeksi käsitettyjä menetelmiä kuten vaikkapa magnetismi. Kysymykset tasa-arvosta kuohuivat ja identiteettejä artikuloivat henkiset ja poliittiset auktoriteetit saivat rinnalleen uusia haastajia. Naiset pääsivät ennen näkemättömillä tavoilla kokeilemaan siipiään tiedon ja kokemuksen sanoittajina sekä yhteiskunnallisina toimijoina. Halu oppia uusia asioita valtasi sekä kulttuuriväen että myös merkittävän osan työväestöä. (Mahlamäki & Kokkinen, 2020.)

Vuosisadan vaihdetta on usein kutsuttu suomalaisen taiteen kulta-ajaksi, jolloin synnyttiin useita kansallisen taiteen kaanoniin luettuja teoksia. Uuden etsijät -projektin piirissä on tutkittu sitä, kuinka moni noista suomalaisuuden tunnuksiksikin nostetuista taideteoksista on syntynyt taiteilijoiden yksityisten ja

yhteisten esoteeristen kiinnostusten siivittäminä. Taiteilijat olivat kansainvälisiä ja henkisesti mielessä monesti ennakkoluulottomia ja kaikkiruokaisia, he matkustivat Euroopassa ja sen ulkopuolella, lukivat kirjallisuutta useilla kielillä, keskustelivat keskenään uudenlaisista käsitteistä, kokeilivat uusia tajunnan laajentamisen keinoja sekä kehittivät ja testasivat työskentelymetodeja. Tuloksena syntyi uusia tapoja kokea, käsittää ja kuvata elämää. (Kokkinen, 2019.)

Projektin tutkijat kirjoittavat esille näitä kulttuurin säikeitä, jotka ovat jääneet sellaisen usein kerrotun kansallisen kertomuksen katveeseen, jossa painottuu luterilaisen uskonnon ja valistuksesta kumpuavan tieteellisen maailmankuvan yhteispeli sekä siinä käytetyt ja legitimoitut näkemykset ja kulttuuriset työkalut. Tutkimus tuo rikkaisiin lähdaineistoihin nojaten esille, että tuon yhteispelin ohella on kuitenkin käytetty myös toisenlaisia välineitä, jotka ovat monipuolistaneet kulttuuria ja avanneet uusia kysymyksiä sekä myös vastanneet joihinkin valtakulttuurin katveeseen jääneisiin kysymyksiin ja tarpeisiin. Ne ovat myös tuottaneet tärkeitä koettuja uusia versioita todellisuuden joistain osa-alueista.

Yhden puhuttelevan esimerkin, joka ainakin osin kertoo luterilaisen uskonnon työkalujen riittämättömyydestä käsitellä joitain tärkeitä huolenaiheita, tarjoaa spiritualismi. Yhdysvalloista ja Britanniasta Suomeen kulkeutuneen kristinuskoa uudistavan ja sitä aikansa tieteeseen yhdistävän virtauksen keskeiset työkalut ovat sellaisia rituaaleja, joiden kautta ajatellaan päästävän yhteyteen henkimaailmaan ja ennen muuta vainajiin. Spiritualismi antaa keskeisen roolin tämän- ja

tuonpuoleisen yhteyshenkilölle, jota kutsutaan meedioksi. Meedioiden tärkein tehtävä oli välittää kuolleiden viestejä eläville. Maailmansotien menetykset loivat akuutin tarpeen meedioiden työlle ja työvälineille, sillä osa ihmisistä koki, että luterilaisen kirkon opit ja rituaalit eivät tarjonneet välineitä kohdata rintamalla kuolleiden omaisten tuottamaa hätää ja lohdun tarvetta. (Kaartinen 2020; Kaartinen & Leskelä-Kärki, 2020.) Spiritualismin tuossa tilanteessa tarjoamat välineet muistuttavat paljon myös monesta perinteisestä kulttuurista tuttuja kansanomaisten uskonnon rituaalisia välineitä, joiden avulla näkyvän ja näkymättömän maailman välinen raja-aita voidaan tarpeen tullen ylittää. Esimerkki myös osoittaa, kuinka kulttuuriset työkalut voivat käytännössä kietoutua materiaalisuuteen ja kehollisuuteen.

Kulttuurintutkija tarkastelee tällaisia ilmiöitä monisyisten tilanteiden osatekijöinä ja ilmentäjinä – jollainen on esimerkiksi sota-aika. Ja joskaan esimerkiksi juuri spiritualismi ei ole noussut kovin näkyväksi tai yleisemmin käyttöönotetuksi kulttuuriseksi välineeksi kohdata kuolema, on ilman muuta selvää, että kuolema on yksi sellainen elämänalue, jolla kulttuurisen muutoksen ja uusien kulttuuristen työkalujen tutkimusta tarvitaan entistä enemmän.

5. Muuttuvat kuolemanrituaalit

Kulttuuri ja sen välineet voivat muuttua nopeasti tai hitaasti. Monet antropologit ja uskonnotutkijat ovat ajatelleet, että kuolemaan liittyvät käsitykset ja rituaalit, jotka tiivistävät käsityksiä ihmisyydestä, yleensä muuttuvat verrattain hitaasti. Samalla ajatellaan, että kuolemanrituaalien muutos, silloin kun se tapahtuu, saattaa olla merkki varsin pitkälle edenneestä ihmiskäsityksen muutoksesta. Se, että kuolema on suhteellisen konservatiivinen kulttuurin alue, käy ilmi esimerkiksi siinä, että monet uskonottomatkin suomalaiset valitsevat tulla haudatuiksi luterilaisin menoin luterilaiseen hautausmaahan. Tätä perinteisyyttä ylläpitää myös yhteiskunta, joka on delegoinut hautaustoimen Suomen evankelisluterilaisen kirkon tehtäväksi ja näin antanut sille keskeiset kuolemankulttuurin välineet. Ihmisten etäännyminen kristinuskon käsityksistä on kuitenkin nähtävissä myös kuoleman kohdalla. (Pajari, Jalonen, Miettinen & Kanerva, 2019.) Millaisilla kulttuurisilla välineillä tänä päivänä ja tulevaisuudessa kohdataan oma ja toisen kuolema? Vai olemmeko välineettömässä tilassa?

Olemme kiinnostavassa välitilassa, jossa monet kulttuuriset välineet ovat ainakin osin kadottaneet käyttökelpoisuutensa, mutta uudet eivät ole ainakaan vielä toistaiseksi kaikin osin muotoutuneet. Uskonottomat, erilaisiin uskontoihin sitoutuneet maahanmuuttajat ja moninaisten henkisten katsomusten piiriin hakeutuvat yksilöt ja ryhmät kuitenkin miltei aina tuovat mukanaan uudenlaisia tapoja käsittää ja järjestää kuolema. Uskonottomat etsivät ja kehittävät uusia (joskus vanhoista perinteistä ammentavia)

rituaaleja, joissa haetaan symbolista kieltä esimerkiksi luonnon kiertokulusta. Maahanmuuttajat joutuvat uudessa yhteiskunnassa ja sen lainsäädännön ja tapakoodiston rajoissa usein tekemään vähintään väliaikaisia luovia kompromisseja haudatakseen vainajansa. (Esimerkiksi muslimit eivät ole aina voineet haudata vainajiaan omaan hautausmaahan ja hindut ovat luoneet uusia rituaalisia toteutuksia ja tulkintoja perinteisen polttohautauksen sijaan.) Suomalaisten ihmisten ajatusmaailmassa on tullut näkyvämmäksi kiinnostus sellaisia sekä kristinuskolle että tieteelliselle maailmankuvalle ja ihmiskäsitykselle vieraita teemoja kohtaan kuin jälleensyntymä – eli käsitys siitä, että ihmisillä voi olla useita toistaan seuraavia elämiä ja että niistä voisi saada tietoa. Meillä ei kuitenkaan vielä ole paljonkaan tutkimusta, joka näyttäisi, miten tämä itäisten perinteiden piiristä haettu ja muokattu käsitys kenties näkyy hautaamisen tai vainajan muistamisen rituaaleissa.

Tuore etnografinen väitöstutkimus avaa ikkunoita saattohoidossa olevien suomalaisten ihmisten välineisiin kohdata oma kuolemansa. Kristinuskon mukaiset käsitykset ja käytännöt olivat verrattain vähän esillä näiden tutkittavien puheissa. Sen sijaan käsitykset ja rituaaliset välineet noudettiin ennen muuta tärkeistä henkilökohtaisista elämäkokemuksista sekä luontoon liittyvistä kokemuksista ja kuvastosta. Lisäksi taiteen piiristä etsittiin kulttuurista ja eksistentiaalista välineistöä oman lähellä olevan kuoleman käsittelyyn ja kohtaamiseen. (Butters, 2021.)

Tekeillä oleva kansainvälinen käsikirja muuttuvista kuolemanrituaaleista tuo esiin tapaustutkimuksia Euroopan maista. Näissä tarkastellaan kuolemanrituaalien

uusia toimijoita ja auktoriteetteja sekä erilaisia muutoksessa olevia rituaalisia järjestelyjä. Tapaustutkimusten kohteena ovat niin uskontoperinteiden sisällä tapahtuvat muutokset kuin uskontokuntiin kuulumattomien uudenlaiset tavat ritualisoida kuolemaa ja surua. Perinteisten rituaalisten toimijatahojen rinnalle on tullut uusia sekä kolmannelta sektorilta että yksityisiltä ja kaupallisilta tahoilta. Joidenkin maiden sairaalat tarjoavat toimintatilaa uudenlaisille henkisen hoitotyön tekijöille tutumpien sairaalapatoreiden ja psykologien rinnalla. Elämäntapoja muuttavat digitaaliset välineet ja uusi teknologia ovat tulleet monin eri tavoin myös kuoleman ja suremisen rituaalisille ja emotionaalisille näyttämöille. Ne muun muassa tuottavat uudenlaisia käsityksiä jatkuvuudesta kuoleman jälkeen tarjoamalla keinoja säilyttää ja toistaa muistoja kuolleesta. (Ks. myös Sumiala, 2021.)

Tekeillä olevassa käsikirjassa tarkennetaan lisäksi ihmisiin erilaisissa tilanteissa – kuten pakolaisiin, seksuaalivähemmistöihin ja lapsiinsa. Tarkastelun kohteena on myös se, millä tavoin kuolemaan liittyvät rituaalit muovautuvat, kun perhe- ja lähisuhteet muuttuvat yhä monimuotoisemmiksi. Tarkastelu ei myöskään rajaudu ihmisiin, sillä kuoleman ja surun rituaalisena kohteena voivat olla myös muut eläimet tai laajat ilmiöt kuten luontokato tai ilmastonmuutos. Kuoleman rituaalisten välineiden näkökulmasta katsottuna käsitys siitä, mikä on elämässä arvokasta saattaa olla parhaillaan jäsentymässä uusiksi.

6. Oppimisen monet polut

Kolmas esimerkkini liittyy kulttuuristen välineiden oppimiseen. Tätä aihetta sivuavat myös edelliset kaksi esimerkkiä. Esoteerisuuden tutkimus on osoittanut, että ihmiset saattavat ryhtyä hyvin aktiivisiksi omaehtoisiksi oppijoiksi, jos heissä syntyy tarve tai kiinnostus uusiin tapoihin hahmottaa maailma ja toimia siinä. Lisäksi kuoleman ymmärtämisen ja kohtaamisen tapojen tarve uudessa elämäntilanteessa panee etsimään, kokeilemaan ja kehittelemään uudenlaisia rituaaleja. Uutta tai uudistavaa etsitään esimerkiksi erilaisissa vertaisryhmissä tai kansainvälisiä virtauksia seuraamalla. Sitä voidaan saada aikaan tuottamalla pieniä tai suurempia muunnoksia aiempiin tuttuihin käytäntöihin.

Johtamani Suomen akatemian tutkimushanke *Learning from new religion and spirituality* (LeNeRe)¹ tekee etnografista tutkimusta lähtien kahdesta havainnosta. Ensiksikin: suomalaisessa kulttuurissa on vallalla vahva uuden oppimisen arvostus. Se on todettu monessa tutkimuksessa ja kirjattu myös hallitusohjelmiin, joiden mukaan vain oppimalla uutta ja käyttämällä ennakkoluulottomasti uusia oppimisen menetelmiä sekä tuomalla yhteen erilaisia tiedon alueita voidaan vastata aikamme suuriin haasteisiin. Suomalaiset ovat kunnostautuneet oppimisessa paitsi formaalin koulutusjärjestelmän puitteissa myös vähemmän formaaleissa konteksteissa kuten esimerkiksi harrastustoiminnassa, joka sekin usein toteutuu erilaisina asteelta toiselle

1 <https://blogs.helsinki.fi/lenereproject/>

etenevinä kursseina. Halua oppia uutta pidetään myös hyvinvoinnin takeena ja voimme lukea eri medioista esimerkiksi siitä, kuinka aktiivisina pysyneet ikäihmiset kertovat uuden oppimisen halun pitävän heitä kiinni elämässä.

Toinen, osin aiemman tutkimuksen tuottama havainto liittyy siihen, että uskonto- ja katsomuserinteetkin välittyvät formaalimman tai informaalimman oppimisen kautta (esim. Berliner & Sarró, 2008). Oman perinteen siirtäminen toteutetaan esimerkiksi pyhäkoulun, rippikoulun tai katsomusopetuksen kaltaisilla keinoin, joiden kautta opitaan tärkeinä pidettyjä kulttuurisia välineitä ja niiden käyttöä. Vähemmän on kuitenkin tutkittu sitä oppimista, mitä tapahtuu ohi sen katsomuserinteen, johon yksilö on syntynyt tai primaaristi soisaalistunut. Kuitenkin yhteiskuntien muutos yhä useammin tuottaa tilanteita, joissa ihmiset kiinnostuvat itselleen entuudestaan uudesta katsomuksellisesta perinteestä tai käytännöstä. Tälle voi olla monia syitä, kuten muutto uuteen kulttuuriin tai parisuhde, jonka osapuolet tunnustavat erilaisia katsomuksia. Tutkimuksessa näitä ilmiöitä tarkastellaan joskus uskonnollisen tai maailmankuvallisen kääntymyksen näkökulmasta. Nykyisin rinnalle on myös alettu tuoda näkökulmia soisaalistumisen ja oppimisen tutkimuksen laajempien kysymyksenasetteluiden piiristä. (Gallagher & de los Rios, 2016; Klingenberg & Sjö, 2019; Winchester & Pagis, 2021.)

LeNeRe -projekti tarkastelee etnografisesti (haastatellen, havainnoiden ja esimerkiksi tutkittavien tuottamien kirjoitusten kautta) sitä, millaisia oppimiseen liittyviä teemoja ja kysymyksiä nousee pintaan silloin kun ihmiset ryhtyvät oma-aloitteisesti oppimaan uskonnon tai

henkisyyden parissa. Projektin tapaustutkimukset käsittävät sekä perinteisiä uskontoja että uudenlaisia ”henkisyyden” muotoja. Mitä niistä kiinnostuneet ihmiset haluavat oppia, miksi he ryhtyvät oppimaan ja mitä he mielestään oppivat? Millaisin keinoin he oppivat? Entä miten he siirtävät oppimaansa muuhun elämään ja yhdistävät sitä muissa konteksteissa oppimaansa? Artikkelin alun esimerkissä Lea kertoo monipuolisesta kiinnostuksestaan ja oppimispolustaan, joka on kulkenut yliopistossa suoritettujen luonnontieteellisten opintojen sekä henkisten harrastusten piirissä opittujen asioiden parissa niitä myös yhdistellen. Hän on kiinnostunut oppimaan sekä länsimaisiin että itämaisiin henkisiin perinteisiin sisältyviä asioita. LeNeRe -projektin tutkimusten mukaan monet ihmiset yhdistelevät elämässään hyvinkin erilaisia (kuten tieteellisiä ja uskonnollisia) oppimisen polkuja, sisältöjä ja muotoja rakentaen omaa oppimisen palapeliään. (Ks. Annunen & Utriainen, 2023; Annunen, Butters, Husgafvel & Mahlamäki 2022; Husgafvel & Utriainen, 2023; Butters & Utriainen, tulossa.) Oppimisen tutkimus ei kuitenkaan toistaiseksi vielä ole kovin monipuolisesti huomioinut tällaista omaehtoisuutta ja siinä karttuvaa hybridejä käsityksiä ja valmiuksia sekä niiden vaikutusta elämän eri osa-alueille.

Tiedeskeptisyys, salaliittoteoriat ja radikalisoituminen ovat yhteiskunnallisesti tärkeitä kysymyksiä, jotka joskus kytkeytyvät tai kytetään uskontoon ja uskonnolliseen oppimiseen (esim. Dyrendal, Robertson & Aspren, 2019; Knott & Lee, 2020). Yhteiskunnan taholta ymmärrettävästi esitetään kysymyksiä niihin liittyvästä vastuusta, kontrollista ja säätelystä. Uskonnon ja oppimisen kytkös on

kuitenkin huomattavasti niitä laajempi ja monitahoisempi ilmiö, jota on syytä tarkastella avoimella ja monipuolisella metodologisella otteella.

7. Uusia katsomuksen kategorioita tutkimassa

Uskonnontutkimuksen piirissä käydään paljon keskustelua siitä, miten ymmärtää katsomuskentän tämänhetkisiä muutoksia niin globaalilla kuin lokaalilla tasolla. Moni tutkija näkee maallistumisen ja uskonnon kirjavoitumisen rinnakkaisprosesseja, jotka ottavat erilaisia muotoja ja ilmiösujuja eri puolilla maailmaa. On jopa mahdollista, että maallistumiskehitys synnyttää uudenlaisia uskontoja. Kohdistuessaan ennen muuta institutionaaliin uskontoihin maallistuminen saattaa tehdä tilaa ihmisten monimuotoisen omaehtoisen uskonnollisuuden esiintulolle – ja näin on monen tutkijan mielestä tapahtunut. (Esim. Aupers & Houtman, 2010; Nynäs, Lassander & Utriainen 2012; Gauthier, 2020; Ketola, 2020.) Uskonto on modernissakin monin tavoin sitkeää – ja notkeaa, kuten Teemu Taira (2006) on muotoillut.

Yksi ajankohtainen ja kiinnostava näkökulma kohdistaa katseensa Leankin tapauksen esiin nostamaan ”henkisyiden” ilmiöön. Miten meidän tulisi ymmärtää sitä, että laaja joukko ihmisiä eri puolilla maailmaa kuvaa itseään nykyisin ”henkiseksi” ennemmin kuin ”uskonnolliseksi”? Onko silloin kyse uskonnollisten katsomusten erityisestä alaluokasta, silkasta uskonnottomuudesta vai jostain aivan muusta? On esimerkiksi havaittu, että henkisyys on suhteellisen suosittu identi-

teetti korkeasti koulutettujen ja myös feministeiksi tunnustautuvien naisten parissa, jotka ovat viimeisten vuosikymmenten aikana yhä enemmän irtaantuneet perinteisistä uskonnoista. (Aune, 2011.) Mitä he ovat tai tekevät kertoessaan olevansa ”henkisiä”?

Nyky päivän ”henkisyttä” on mahdollista tarkastella kulttuurisena kategoriana, joka tietyssä mielessä asettuu ”uskonnon” ja ”uskonnottomuuden” välimaastoon ja siitä syystä tarjoaa uudenlaisia mahdollisuuksia (Huss, 2014). ”Henkisyys” voi esimerkiksi tarjota ihmisille mahdollisuuden asettua toimimattomaksi kokemiensa luokittelujen ulkopuolelle. Kenties monet ihmiset tänä päivänä kokevat uskonnollisen/uskonnoton vaihtoehtoparin turhan yksinkertaistavaksi ja rajoittavaksi. (Vähän kuten osa ihmisistä kokee oikeisto/vasemmisto tai mies/nainen vaihtoehdot, joiden varaan yhteiskunta on rakentanut monia muita luokituksia ja käytäntöjä.) Uudenlaiseksi koettu kategoria, kuten ”henkisyys”, saattaa olla tervetullut kulttuuristen työkalujen tarjoaja, joiden avulla on mahdollista asemoitua sellaisiin identiteetti- ja toimijapositioneihin, joita nykyelämässä tarvitaan (Fedele & Knibbe, 2014, 7; 2020). Erityisen tärkeitä uudeksi koetut työkalut ovat poliittisesti, taloudellisesti ja kulttuurisesti turbulenteissa tilanteissa (esim. Sutcliffe, 2007).²

Lea kertoo olevansa kiinnostunut monenlaisista ”henkisyyksistä”, joita hän myös yhdistelee luonnontieteelliseen tapaan ymmärtää elämä. Hänen näkökul-

2 Covid-19 on kirvoittanut tutkimusta, jossa on paneuduttu esimerkiksi niihin muutoksiin, joita pandemian johdosta tehtiin rituaaleihin ja muihin kokoontumisiin (ks. esim. Hammer & Swartz 2021).

mastaan katsottuna juuri monipuolinen kiinnostus erilaisiin tapoihin jäsentää elämää tekee mahdolliseksi joustavasti tehdä sellaisia siirtoja ja valintoja, joita nykyaika ihmisiltä odottaa. Lean esimerkin kautta näkisimme näin yhden tavan

Miten meidän tulisi ymmärtää sitä, että laaja joukko ihmisiä eri puolilla maailmaa kuvaa itseään nykyisin ”henkisiksi” enemmän kuin ”uskonnollisiksi”?

toteuttaa sitä ennakkoluulotonta erilaisten oppimispolkujen yhdistelmää, jota moderni maailma monien asiantuntijoidensa ja auktoriteettiansa suulla kertoo tarvitsevansa. Samalla tämä ”henkisyyden” positio toisaalta avaa Lealle, uskonnottomasta perheestä tulevalle, oven myös perinteisemmälle uskonnolle. Lea jättää näin auki myös sen mahdollisuuden, että perinteinen uskontokin saattaisi joissain tulevaisuuden tilanteissa tarjota hänelle käyviä tietämisen, tuntemisen tai kuulumisen välineitä. Uudet tilanteet ja vaikkapa ihmissuhteet voivat tuoda eteen odottamattomia muutoksia myös kulttuuristen välineiden osalta.

Olen viime aikoina omassa tutkimuksessa lähestynyt Lean tapauksen kaltaisia esimerkkejä näkökulmasta, jota kutsun *mahdollisuustyöksi*. Mahdollisuustyö on

ymmärrettävissä kulttuurisen työn muodoksi, jossa otetaan käyttöön sellaisia välineitä, joiden avulla pyritään tuomaan jumittuneisiin tai monimutkaisiin tilanteisiin uusia näkökulmia ja eteenpäin menemisen mahdollisuuksia. Mahdollisuustyössä ilmaistaan ja artikuloidaan jotain sellaista, joka ei ole juuri sillä hetkellä täysin olemassa, mutta jonka suotaisiin olevan. (Utriainen, 2020; 2021.) Henkisyys saattaa tällä hetkellä olla yksi sellainen kulttuurinen kategoria, joka tarjoaa tervetulleita mahdollisuustyön välineitä. Mahdollisuuksien ajattelu ja performointi voi johtaa monenlaisiin, ja joskus arvaamattomiin tai epätoivottuihinkin lopputulemiin, mutta se on itsessään yksi tulevaisuuteen suuntautumisen ja toimijuuden edellytys.

8. Miksi kulttuuristen välineiden tutkimus on tärkeää?

Arjen elyessä todellisuudessa tieto ei ole vain kognitiivinen tai rationaalinen asia vaan siihen usein sitoudutaan käytännöllisesti ja emotionaalisesti, kuten monet etnografiset tutkimukset osoittavat. Kompleksisessa modernissa maailmassa on esimerkiksi uskontojen ja muiden katsojien tarjoamia kerrostuneita ja eri tavoin arvottavia kulttuurisia välineitä, joihin voidaan tarttua tarpeen ja tilanteen mukaan. Nämä välineet, ja niiden muokkaamat todellisuuden versiot, voivat joskus poiketa toisistaan ainakin ensi näkemältä huomattavasti. Joskus ne ovat toisensa jyrkästi poissulkevia ja asettuvat näin kategorisesti toistensa vaihtoehdoiksi. Usein ne kuitenkin ovat pikemminkin

laajemmassa kehyksessä – palapelin kokonaisuudessa – tarkasteltuna toisiaan täydentäviä ja siksi sovellettavissa elämän usein nopeastikin muuttuviin tilanteisiin.

Jos haluamme ymmärtää kokemusta, tietoa ja toimintaa, joka poikkeaa omastamme (tai modernin asettamista standardeista), meidän tulee asettua havainnointiin, kyselemään ja kuuntelemaan ihmisiä erilaisissa tilanteissa ja olla uteliaita noissa tilanteissa artikuloituvista maailman ja mahdollisuuksien versioista. Se voi vaatia epämukavuusalueelle astumista, mutta se saattaa avata tärkeitä uusia kysymyksiä ja tutkimussuuntia.

Tiede operoi tieteellisen maailmankuvan sisällä ja usein ymmärrettävästi myös puolustaa sitä. Tämän ei kuitenkaan tarvitse eikä pitäisi tarkoittaa sitä, että luovumme uteliaasta kiinnostuksesta myös toisenlaisia episteemisiä katsomuksia ja kulttuurisia välineitä kohtaan. Erilaisten episteemisten ja emotionaalisten käytäntöjen kirjon tutkimus voi avata paitsi

kompleksiseen nykisytyteen myös tulevaisuuksiin sellaisia ikkunoita, joista meidän on tärkeää uskaltaa ja osata kurkistaa. On lisäksi tärkeää tutkia sitä, millä tavoin yksilöt ja ryhmät muuttuvissa tilanteissa suhtautuvat toistensa tapoihin tietää, tuntea ja kuulua. Tämä kaikki on tärkeää niin tieteellisen tiedon itseisarvon kuin sen mahdollisen sovellettavuuden ja kriittisyyden vuoksi.

Artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittamaa projektia Learning from new religion and spirituality (325148)

Kirjoittaja

Terhi Utriainen

Terhi Utriainen on uskontotieteen professori Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa sekä sukupuolentutkimuksen dosentti. Utriainen on erityisesti oman aikamme eletyn ja kansanomaisen uskonnon tutkija. Hän johtaa Koneen Säätiön rahoittamaa nelivuotista tiedettä ja taidetta yhdistelevää hanketta *Kenen enkelit? Lumoa, tulkintoja ja kannanottoja kuvataiteen ja tutkimuksen syklisessä otteessa*.

Kuva: Maarit Kytöharju

Lähteet:

Annunen, L., Butters, M., Husgafvel V. & Mahlamäki, T. (2022). Uushenkisyys oppimisen näkökulmasta. Teoksessa T. Mahlamäki & M. Opas (toim.), *Uushenkisyys* (s. 118–159). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/tl.275>

Annunen, L. & Utriainen, T. (2023). Ways of Learning in Spiritual Self-Help: Singing Bowl Manuals and Handbooks. *Numen* 70(2–3), 138–162. https://brill.com/view/journals/nu/70/2-3/article-p138_2.xml

Aune, K. (2011). Much Less Religious, a Little More Spiritual: The Religious and Spiritual Views of Third-Wave Feminists in the UK. *Feminist Review*, 97(1), 32–55. <https://doi.org/10.1057%2Ffr.2010.33>

Aupers S. & Houtman, D. (toim.) (2010). *Religions of Modernity: Relocating the Sacred to the Self and the Digital*. Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004184510.i-273>

Berger, B. (1967). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Doubleday.

Berliner, D. & Sarró, R. (toim.) (2008). *Learning Religion: Anthropological Perspectives*. Berg-hahn Books. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt9qcmz4>

Bracke, S. (2008). Conjugating the Modern/Religious, Conceptualizing Female Religious Agency; Contours of a 'Post-Secular' Conjunction. *Theory, Culture & Society*, 25(6), 51–67. <https://doi.org/10.1177%2F0263276408095544>

Butters, M. (2021). *Death and Dying Mediated by Medicine, Rituals, and Aesthetics: An Ethnographic Study on the Experiences of Palliative Patients in Finland* (Väitöskirja, Helsingin yliopisto). <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6928-0>

Butters, M. & Utriainen, T. (tulossa). Becoming a Better Muslim: A Connectivist Perspective to Islam in Finland.

Casi, C., Guttorm, H. E. & Virtanen, P. K. (2021). Traditional Ecological Knowledge. Teoksessa C. P. Krieg & R. Toivanen (toim.), *Situating Sustainability: A Handbook of Contexts and Concepts* (s. 181–194). Helsinki University Press. <https://doi.org/10.33134/HUP-14-13>

Dyrendal, A., Robertson, D. & Aspren, E. (toim.) (2018). *Handbook of Conspiracy Theory and Contemporary Religion*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004382022>

Fedele, A. & Knibbe B. (2014). Introduction. Teoksessa A. Fedele & K. Knibbe (toim.), *Gender and Power in*

Contemporary Spirituality: Ethnographic Approaches (s. 1–27). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203074657>

Fedele, A. & Knibbe B. (toim.) (2020). *Secular Societies, Spiritual Selves? The Gendered Triangle of Religion, Secularity and Spirituality*. Routledge.

Galonnier, J., & de los Rios, D. (2016). Teaching and Learning to Be Religious: Pedagogies of Conversion to Islam and Christianity. *Sociology of Religion*, 77(1), 59–81. <https://doi.org/10.1093/socrel/srv055>

Gauthier, F. (2020). *Religion, Modernity, Globalization: Nation-State to Market*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429276033>

Hammer, O. & Swartz, K. (toim.) (2021). Religious Responses to the COVID-19 Pandemic. *Approaching Religion* 11. <https://journal.fi/ar/issue/view/7925>

Hiiemäe, R. & Utriainen, T. (2021). From 'Unbelievable Stupidity' to 'Secret Clues for Staying Healthy': CAM Landscape and Boundary-Work in Estonian and Finnish Mainstream Media in April 2020. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 82, 183–214. http://www.folklore.ee/folklore/vol82/hiiemae_utriainen.pdf

- Hjelm, T. (2021). Alternative Lenses for Qualitative Religion Research: Interstitial, Inverted, and Dialogical Approaches. *Method & Theory in the Study of Religion*, 34(3), 267–283. <https://doi.org/10.1163/15700682-12341529>
- Hulkkonen, K. (2017). Kanavointi ja jakautunut yrittäjyys – henkisyuden ja yrittäjyyden yhdistämisen rajat ja mahdollisuudet. *Elore*, 24(1), 1–20. <https://doi.org/10.30666/elore.79277>
- Husgafvel, V. & Utriainen, T. (2023). Contemporary Mindfulness and Transreligious Learning Paths of Mental Health Professionals. *Religions*, 14(6), 807. <https://doi.org/10.3390/rel14060807>
- Huss, B. (2014). Spirituality: The Emergence of a New Cultural Category and its Challenge to the Religious and the Secular. *Journal of Contemporary Religion*, 29(1), 47–60. <https://doi.org/10.1080/13537903.2014.864803>
- Ingman, P., Utriainen, T., Hovi, T. & Broo M. (toim.) (2016). *The Relational Dynamics of Enchantment and Sacralization: Changing the Terms of the Religion Versus Secularity Debate*. Equinox.
- Kaartinen, M. (2020). *Spiritistinen istunto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaartinen, M., & Leskelä-Kärki, M. (2020). Spiritualismi. Teoksessa T. Mahlamäki & N. Kokkinen (toim.), *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa* (s. 53–70). Vastapaino.
- Ketola, K. (2020). Uskonnolliset identiteetit ja uskomusmaailma moninaistuvat. Teoksessa H. Salomäki, M. Hytönen, K. Ketola, V-M. Salminen & J. Sohlberg (toim.), *Uskonto arjessa ja juhlassa: Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2016–2019* (s. 67–89). Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 134. Haettu osoitteesta <https://julkaisut.evl.fi/catalog/Tutkimukset%20ja%20julkaisut/r/4238/viewmode=previewview>
- Klingenberg, M., & Sjö, S. (2019). Theorizing religious socialization: A critical assessment. *Religion*, 49(2), 163–178. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2019.1584349>
- Knott, K. & Lee, B. (2020). Ideological Transmission in Extremist Contexts: Towards a Framework of How Ideas Are Shared. *Politics, Religion & Ideology*, 21(1), 1–23. <https://doi.org/10.1080/21567689.2020.1732938>
- Kokkinen, N. (2019). *Totuudetsijät: Vuosisadanvaihteen okkulttuuri ja moderni henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa* (Väitöskirja, Turun yliopisto). <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7607-2>
- Laack, I. (2020). The New Animism and Its Challenges to the Study of Religion. *Method and Theory in the Study of Religion*, 32(2), 115–147. <https://doi.org/10.1163/15700682-12341473>
- Latour, B. (2006). *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Vastapaino.
- Mahlamäki T., & Kokkinen N. (toim.) (2020). *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa*. Vastapaino.
- Meyer, J. & Jepperson, R. (2000). The “Actors” of Modern Society: The Cultural Construction of Social Agency. *Sociological Theory*, 18(1), 100–120. <https://doi.org/10.1111%2F0735-2751.00090>
- Meyer, B., & Pels, P. (toim.) (2003). *Magic and Modernity: Interfaces of Revelation and Concealment*. Stanford University Press.
- Nynäs, P., Lassander, M. & Utriainen, T. (toim.) (2012). *Post-Secular Society*. Transaction Publishers.
- Pajari, O., Jalonen, J., Miettinen, R. & Kanerva K. (toim.) (2019). *Suomalaisen kuoleman historia*. Gaudemus.
- Robertson, D. (2021). Legitimizing Claims of Special Knowledge: Towards an Epistemic Turn in Religious Studies. *Temenos*, 57(1), 17–34. <https://doi.org/10.33356/temenos.107773>

- Sarfati, L. 2018. Urban Development and Vernacular Religious Landscapes in Seoul. Teoksessa I. Pardo & G.B. Prato (toim.), *The Palgrave Handbook of Urban Ethnography*. (s. 499–517). Palgrave MacMillan.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-64289-5_28
-
- Sumiala, J. (2021). *Mediated Death*. Polity Press.
-
- Summary of the Finnish Science Barometer* (2019). Tieteen tiedotus. Haettu osoitteesta http://www.tieteentiedotus.fi/files/Science-barometer_2019_23122019.pdf
-
- Sutcliffe, S. (2007). The Origins Of 'New Age' Religion Between The Two World Wars. Teoksessa D. Kemp & J. Lewis (toim.), *Handbook of New Age* (s. 51–75). Brill. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004153554.i-484.21>
-
- Swindler, A. (1986). Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociological Review*, 51(2), 273–286. <https://doi.org/10.2307/2095521>
-
- Tiaynen-Qadir, T., Qadir, A., Vuolanto, P. & Hansen, H. P. (2021) Negotiations of Science and Religion in Nordic Institutions: An Ethnographic Approach. *Religions*, 12(1), 45. <https://doi.org/10.3390/rel12010045>
-
- Taira, T. (2006). *Notkea uskonto*. Eetos.
-
- Taira, T. (2016). New Atheism as Identity Politics. Teoksessa M. Guest & E. Arweck (toim.), *Religion and Knowledge: Sociological Perspectives* (s. 101–115). Routledge.
-
- Uibu, M. (2016). *Religiosity as Cultural Toolbox: A Study of Estonian New Spirituality* (Väitöskirja, Tarton yliopisto). <http://hdl.handle.net/10062/54063>
-
- Utraiainen, T. (2017). *Enkeleitä tööpöydällä: Arjen ja lumon etnografiaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
-
- Utraiainen, T. (2020). Lived Religion Meets Secular Life: The Dynamics of Framing and the Subjunctive Power of Ritual. *Journal of Contemporary Religion*, 35(2), 195–212. <https://doi.org/10.1080/13537903.2020.1759900>
-
- Utraiainen, T. (2021). Otherworldly Relations in CAM Practice: Towards an Ethnography of Non-Secular Possibility Work. *Temenos*, 57(1): 35–57. <https://doi.org/10.33356/temenos.99619>
-
- Utraiainen, T. & Mahlamäki, T. (tulossa). *Lupa nauraa: Sekularismi, valtamedia ja naisten kansanomaisen uskonnollisuus*.
-
- Walter, T. & Waterhouse, H. (2001). Lives-Long Learning: The Effects of Reincarnation Belief on Everyday Life in England. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, 5(1): 85–101. <https://doi.org/10.1525/nr.2001.5.1.85>
-
- Winchester, D. & Pagis M. (2021). Sensing the Sacred: Religious Experience, Somatic Inversions, and the Religious Education of Attention. *Sociology of Religion*, 83(1), 12–35. <https://doi.org/10.1093/socrel/srab004>